

Historikové a úpadek¹

Ondřej SLAČÁLEK

Historians and the Decline

The article analyses the discourse of Czech historians and authors publicly recognized as historians (historians Martin Kovář, Ivan Šedivý, and Marie Koldinská, egyptologist Miroslav Bárta, anthropologist Ivo Budil, and fiction writer Vlastimil Vondruška) who have consistently promoted ideas of the decline of the Western civilisation in the media and in their books during the past decade. After presenting the context of conservative declinism in the West and in the Czech Republic, the article presents the most important topics in the discourse of the Czech declinist historians and authors: democracy, the welfare state, the EU, the army, and masculinity. The article goes on to analyse declinist historians' critical views of scholarship and especially of new trends in historiography; according to Ivan Šedivý, "concepts like gender... minorities and marginal groups, post-colonialism and environmentalism are the Molotov cocktails of the 21st century". In their opinion, historiography allegedly lost its capacity to deliver an integrative narrative to society. Following this, the article analyses the epistemological assumptions of declinist historians: the idea of eternal human nature or "laws of development" of civilisations. In conclusion, the article argues that these assumptions are contradictory in terms of history as the analysis of the past in its specificity and difference (and towards conservative values of respect to this specificity), and that we can identify analogical contradiction in future-oriented focus of declinist historians as well.

Keywords: declinism; history; civilisations; Miroslav Bárta; Martin Kovář; Ivan Šedivý

DOI: 10.14712/24645370.3061

Ondřej Slačálek is an assistant professor at Charles University, Faculty of Arts, ondrej.slacalek@ff.cuni.cz

¹ Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000 734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

„Cameron a jeho lidé [se] stali... obětí sebeklamu a pocitu, že se ‚nic nemůže stát‘, což je obecně vzato pocit, který sdílí většina nejen britských, ale i evropských politiků... Události z posledních let a zejména měsíců (brexit, opakování prezidentských voleb v Rakousku atd.) nicméně ukazují, že v dnešní turbulentní době ‚na rozhraní‘ je možné skoro všechno.“

Martin Kovář, *Na rozhraní*, 2016

„Historicky členit minulost neznamená rozsoudit, ‚jak to vlastně bylo‘. Znamená to zmocnit se vzpomínky, jak se vynořuje v okamžiku nebezpečí... Údiv nad tím, že věci, které prožíváme, jsou ve dvacátém století ‚ještě možné‘, je nefilozofický. Není východiskem poznání, byť i jen poznání toho, že představa o dějinách, v níž má svůj původ, je neudržitelná.“

Walter Benjamin, *Dějinně filozofické teze*, 1940

„Anything can happen...“

Fredy Perlman, 1968

Jedno z nejméně frekventovaných témat (zejména necháme-li stranou výročí), k němuž se v poslední dekádě v českém veřejném prostoru vyjadřoval značný počet mluvčích označovaných jako historici (mnohdy šlo spíše o autory vycházející ze souvisejících oborů), byl úpadek či kolaps západní civilizace. Na jednu stranu šlo o paradox: historiografie, vymezená zájmem o minulost, si nárokovala expertizu a autoritativní slovo týkající se přítomnosti a blízké budoucnosti. Zároveň se jedná o situaci, která má bohatý intelektuální rodokmen a četné paralely v minulosti a v zahraničí.

Knihy autorů jako Miroslav Bárta nebo Martin Kovář měly mediální ohlas a patrně i politický vliv. Jakkoli druhé jmenované lze jen těžko měřit, můžeme jako výmluvný detail připomenout, že k četbě Miroslava Bárty se – jakkoli chaoticky – přihlásil vítězný prezidentský kandidát Petr Pavel.² Jeho nejúspěšnější soupeř Andrej Babiš přitom po jistou dobu angažoval Bártu ve stranickém think-tanku.³ I další autoři spojení

² Petr Pavel zde odpověděl na otázku: „Kterého současného českého spisovatele čtete?“ – slovy: „...četl jsem naposledy Čorneje, Žižku, a od profesora Bárty jeho teorii chaosu a rozpadu...“ *Prezidentské volby: Duel*, Český rozhlas Radiožurnál, 27. 1. 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=mJseCthGBTM> (náhled 30. 5. 2023).

³ *Hnutí ANO má svůj think-tank, ve správní radě Babiš, Krnáčová i Telička*, ČT24, 23. 10. 2014, <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1012420-hnuti-ano-ma-svuj-think-tank-ve-spravni-rade-babis-krnacova-i-telicka> (náhled 30. 5. 2023).

s obrazem úpadku, kteří byli vůči politickému establishmentu vzdálenější, jako Ivo Budil nebo Vlastimil Vondruška, nepopíratelně rezonují.

Následující esej by měla představit reflexi českého diskurzu úpadku západní civilizace, jak jej prezentovali vybraní autoři, mediálně nejviditelnější a/nebo nejpodstatnější pro formulaci klíčových tezí či souvislostí. Jejím prvním cílem bude rekonstrukce toho, jaké rysy západní civilizace jsou podle různých analyzovaných mluvčích v nejzávažnější krizi, jaké jsou hlavní kontury této krize a jaká řešení autoři případně navrhnou. Druhým cílem analýzy bude metateoretická diskuse: Co se stane s historickým věděním, skončí-li zahrnuto jako součást civilizační analýzy a diskuse o kolapsu v blízké budoucnosti? Jaký rozdíl v perspektivě přinese psaní z hlediska konce místo hledání zdrojů a počátků? Jak se v takovém diskurzu mění vztah historie a paměti? Jakými způsoby je v takovém kontextu evokována autorita historika?

Téma už bylo reflektováno v odborné literatuře i publicistice.⁴ Často se přitom řešila klíčová otázka, které se tento text věnovat nebude: zabývala se obsahovou adekvátností příspěvku českých historiků a historizujících autorů. Zaobírala se tím, zda jsou proroctví kolapsů věrohodná, opřena o přesvědčivou odbornou argumentaci, a v jakém jsou vztahu s dosavadní literaturou o civilizačním úpadku a kolapsu. V tomto článku bude otázka adekvátnosti ponechána stranou. Právě tak stranou bude ponechána otázka zdrojů, jakkoli by bylo zajímavé analyzovat, kteří autoři ovlivňují imaginaci deklinistických historiků (zejména Spengler, Tainter, Huntington a Harari) a co naopak vypovídá absence odkazů ke klíčovému historicko-sociologickému autorům věnujícím se komparativní analýze civilizací (Eisenstadt, Arnason aj.). Smyslem tohoto článku

⁴ JAKUB HOMOLKA, *Recenze, Dějiny – teorie – kritika* 1/2014, s. 154–157; ONDŘEJ CÍSAŘ, *Kolapsy z jedné a z druhé kapsy*, Nový Prostor 2016, https://www.academia.edu/30717196/Kolapsy_z_jedn%C3%A9_i_druh%C3%A9_kapsy (náhled 30. 5. 2023); STANISLAV BILER, *Povaha změny*, Respekt 26/2015, <https://www.respekt.cz/tydenik/2015/49/apokalypticky-kabaret> (náhled 30. 5. 2023); TEREZA REICHELOVÁ, ONDŘEJ SLAČÁLEK, *Postpost. Úpadek úpadku*, in: Marta Martinová, Matěj Mětelec, Lukáš Rychetský, *Post...*, Praha 2020, s. 145–158; MARTIN ŠORM, *Conflicting Popular Culture - Populism and Public History. Vlastimil Vondruška and the Instrumentalization of the Middle Ages*, *Bohemia* 1/2021, s. 35–48; KAREL ŠIMA, *Češi proti elitám a všemu, co je jim cizí. Mezikulturní komunikace v populistické teorii Vlastimila Vondrušky*, in: Týž, Olga Lomová, Jitka Malečková a kol., *Setkávání kultur: identity, ideologie, jazyky*, Praha 2022, s. 97–119; STEFAN SEGI, *Nekorektní literatura. Politická korektnost v české literatuře a literární komunikaci*, Praha 2023.

bude rozumět vyprávění o úpadku jako specifické ideologii, pro jejíž rozbor je klíčové analyzovat její zaměření, strukturu a performativní smysl, zatímco otázku pravdivosti a adekvátnosti je třeba ponechat jiným druhům analýzy či diskuse.

Pro popsání ideologie, která se tu reprodukuje, převezmu z anglického a francouzského jazyka ošklivý neologismus deklinismus. Označuje se jím představa, že společnost směřuje k úpadku, který je jasně popsatelný a vykazatelný, má již dostatek indikátorů, a pokud se mu vůbec lze vyhnout, pak jen energickými opatřeními. Figura úpadku má v úvahách o dějinách dlouhou tradici, nejvíce rozvíjenou na přelomu 19. a 20. století jako protiváha optimistické představy pokroku.⁵ Klíčovým projevem tohoto typu myšlení byl posléze *Zánik Západu* Oswalda Spenglera z roku 1918.⁶ Pozoruhodná je na knize kombinace její hlavní teze o úpadku Západu s metodologickou ambicí: autorova „morfologie světových dějin“ je především polemikou s metodami humanitních oborů a snahou o biologizující pohled na dějiny. Jestliže po druhé světové válce byl deklinismus pokládán za diskreditovaný, jeho novou konjunkturu přinesly poslední dekády studené války a zejména intelektuální situace po ní a po vcelku brzkém zklamání nadějí, které byly s jejím koncem spojovány. Český deklinismus se rozvíjí v rozsáhlém mezinárodním kontextu, který se týká celé západní společnosti.

Analýza kombinuje veřejná vystoupení v masmédiích i knihy vydávané deklinistickými akademiky. Je tomu tak proto, že se oba žánry doplňují. Jakkoli se některé knihy prezentují jako odborné monografie (jiné jsou naopak deklarovanými popularizacemi) a pracují s přinejmenším některými atributy odborného textu (odkazy, odborná terminologie), jsou zároveň zaměřeny na obecné publikum, které chtějí oslovit (a mají v tom jistý úspěch).

Esej nejprve co nejstručněji představí dva kontexty: krizi liberalismu a nástup konzervativního deklinismu v západních společnostech a podobu konzervativnědeklinistického diskurzu v ČR. Následovat budou čtyři krátké části, které představí hlavní témata kritiky českých deklinistických historiků: 1) sociální stát a demokracie, 2) národ a Evropská unie,

⁵ ZEEV STERNHELL, *Crisis of Fin-de-siècle Thought*, in: *International Fascism: Theories, Causes and the New Consensus*, (ed.) Roger Griffin, London-New York 1998, s. 169–190; ARTHUR HERMAN, *The Idea of Decline in Western History*, Los Angeles 1997.

⁶ OSWALD SPENGLER, *Zánik Západu. Obrisy morfologie světových dějin*, Praha 2010.

3) armáda (a maskulinita) a 4) vzdělanost a vývoj historiografie. Zatímco tyto části budou převážně popisné a dokumentující, druhá část bude mít polemičtější charakter. Zaměří se na záruky poznání a autority mluvčích a ukáže, že v obou případech (představa o nadčasové lidské přirozenosti a o zákonech vývoje civilizací) implikují homogenizaci historického času. Důsledky pro historické vědomí se pokusí zhodnotit závěr této eseje: argumentuje pro tezi, že ve jménu prosazování konzervativní ideologie tu je popírána fundamentální distance od minulosti jako předpoklad nejen historikovy práce, ale i konzervativního myšlení spojeného s úctou k minulosti. Zároveň se závěr pokouší v dialogu s mottu této eseje zodpovědět otázku, zda existuje nějaký moment pravdy konzervativnědeklinistického diskurzu.

Kontext konzervativního deklinismu

V globálním kontextu se nabízí chápání debaty civilizačního úpadku v rámci posledních tří dekad. Ty ohlašuje zdánlivě triumfalistické vystoupení Francise Fukuyamy, deklarujícího „konec dějin“ ve smyslu vítězství liberálních principů.⁷ Osud této teze byl paradoxní, byla ironizována jako exces poststudenoválečnického optimismu a stala se objektem výsměchu, jak ale poznamenává Slavoj Žižek, zároveň se její jádro stalo praktickou moudrostí pro svou dobu.⁸ Převládnutí liberálních hodnot nad státněsocialistickou alternativou bylo čteno jako potvrzení celkového primátu nad jakoukoli alternativou a s filosoficky reziduálním, ale přesto silným optimistickým pokrokářstvím: představou o nevyhnutelném vítězství liberální demokracie, volného trhu a lidských práv jako základů nového řádu, který zároveň překoná tmářství totalitních diktatur 20. století. Tento typ liberálního optimismu se mohl Fukuyamy dovolávat a byl s ním často spojován. Opomenuty v takovém pojetí ale zůstaly ty momenty, které už ve Fukuyamově ikonickém článku formulují konzervativní a deklinistickou sebekritiku liberální společnosti. V závěru článku mimo jiné čteme: „The end of history will be a very sad time. The struggle for recognition, the willingness to risk one’s life for a purely abstract goal, the worldwide ideological struggle that called forth

⁷ FRANCIS FUKUYAMA, *The End of History?*, *The National Interest* 16/1989, s. 3–18.

⁸ SLAVOJ ŽIŽEK, *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška*, Praha 2011.

daring, courage, imagination, and idealism, will be replaced by economic calculation, the endless solving of technical problems, environmental concerns, and the satisfaction of sophisticated consumer demands. In the post-historical period there will be neither art nor philosophy, just the perpetual caretaking of the museum of human history. I can feel in myself, and see in others around me, a powerful nostalgia for the time when history existed. Such nostalgia, in fact, will continue to fuel competition and conflict even in the post-historical world for some time to come.“⁹

Tuto myšlenku rozvedl Fukuyama následně ve své knize s odkazem na Nietzscheův pojem „posledních lidí“. Adaptovaný popis zeslabených lidí posthistorického věku, zbavených velkých vášní a saturovaných pouze konzumem, slouží autorovi jako konzervativně dystopický popis jeho domněle utopické liberální reality. Právě znechucení liberálních „posledních lidí“ ze sebe sama a v zásadě konzervativně motivovaná vzpoura mohou podle Fukuyamy změnit trajektorii, již identifikoval, a vrátit dějiny zpět do hry.¹⁰

Sjednocující ideologií prvních dvou dekad po roce 1989 byl liberální optimismus. Jako jeho stín se ale brzy začne hlásit o slovo deklinismus, představa úpadku. Nejpozději s 11. zářím 2001 se stane plnohodnotnou alternativou a v poslední dekádě se rozšíří na různé politické proudy. Můžeme říct, že představa úpadku se stane sdílenou napříč různými proudy a má mnoho podob. Liberálové mají svou: je jí diagnóza „postpravdy“, nostalgie po světě Clintona a Havla, po liberální autoritě. Máme i levicový deklinismus, který je nostalgický po poválečném sociálním státu či době, kdy „třídní boj“ nebyl vytlačen „kulturními válkami“. Nejvíce v souladu s deklinismem je ale konzervativní ideologie. Diskurz úpadku našel řadu působivých vyjádření, ať už ve vizi etnicko-kulturního úpadku USA způsobeného hispánskou migrací v poslední knize politologa Samuela Huntingтона, civilizačního úpadku daného zapomenutím na své základy v knihách historika Nialla Fergusona, nebo kulturního úpadku způsobeného liberálním individualismem a permissivní kulturou, evokovaného románem Michela Houellebecqa, abych jmenoval jen nejproslulejší mezi plejádou autorů konzervativního deklinismu.¹¹

⁹ F. FUKUYAMA, *The End of History?*

¹⁰ FRANCIS FUKUYAMA, *Konec dějin a poslední člověk*, Praha 2002.

¹¹ SAMUEL HUNTINGTON, *Kam kráčíš, Ameriko*, Praha 2005; NIALL FERGUSON, *Civilizace. Západ a zbytek světa*, Praha 2014; TÝŽ, *Velký rozklad: O úpadku institucí a zániku ekonomik*, Praha 2016; MICHEL HOUELLEBECQ, *Podvolení*, Praha 2015.

Konzervativní deklinismus v Česku

V návaznosti na 11. září 2001, „válku proti teroru“ a posléze zejména na krizi eurozóny se začalo formovat deklinistické milieu i v českém kontextu. Patřili do něj biologové jako Stanislav Komárek, politologové jako Petr Robejšek i ekonomové jako Pavel Kohout. Pozoruhodné bylo také, jak výraznou roli hrají historici nebo autoři za historiky označované: egyptolog Miroslav Bárta a historik Martin Kovář nevystupovali v médiích jen jako solitérní autoři, ale jako intelektuální hlavy rozsáhlých autorských týmů (jakkoli při bližším pohledu se vždy ukázalo, že jejich knihy jsou relativně nekompaktními soubory odborných esejí, jejichž autory spojuje nanejvýš volně zadané téma a v lepším případě položená otázka, nikoli sdílená teze). Téma úpadku si postupně našlo i silnou reprezentaci mezi prozaiky (Ondřej Neff, Petra Hůlová, David Zábranský), v Janu Kellerovi a Petru Drulákovi si později našel konzervativní deklinismus i svou levicovou verzi (která posléze gravitovala ke společné platformě s krajní pravicí v iniciativě Svatopluk). V Petru Robejškovi a Václavu Klausovi mladším se objevili politici, kteří se pokusili (s velkou veřejnou pozorností, ale neúspěšně) použít deklinismus jako základní ideologii pro vstup do politiky.

Ve všech těchto případech se ovšem jedná o autory, kteří ztělesňují kondenzovanou formu deklinismu. Představa úpadku ale prochází společností jako celkem, jedná se o vlivnou diagnózu doby. Jedním z vysvětlení neúspěchu některých politiků, které jsem výše zmínil, může být právě to, že řadu jejich diagnóz situace sdílejí etablovaní politici různých proudů. Kupříkladu Andrej Babiš ve volbách 2021 vsadil na jasně deklinistickou kartu.¹² Navzdory zdrcující a diskreditující bilanci jeho vlády zejména vzhledem ke zvládnutí pandemie covidu-19 se mu podařilo získat nejvíce mandátů, a tedy v konvenčním slova smyslu volby vyhrát (jakkoli už ne sestavit vládnoucí koalici).

Tato esej se zabývá popisem deklinistického diskurzu prezentovaného autory spojovanými ve veřejném diskurzu s historií. Pro analýzu bylo vybráno pět autorů a jedna autorka: egyptolog Miroslav Bárta, historik se zaměřením na novověké britské dějiny Martin Kovář, historik s orientací na vojenské dějiny Ivan Šedivý, historička zaměřená především na

¹² Viz ANDREJ BABIŠ, *Sdílejte, než to zakáží!*, Praha 2021. Kniha je působivým marketingovým kompilátem celé řady významných deklinistických témat, od ohrožení migrací až po klesající porodnost.

raný novovek Marie Koldinská, antropolog a autor knih zejména z dějin posledních dvou set let Ivo Budil a spisovatel Vlastimil Vondruška. Spojuje je výrazná přítomnost v médiích, klíčová role při formulování deklinistických postojů, starší střední věk a etablovaná akademická pozice (s výjimkou Vlastimila Vondrušky) – jde o čtyři profesory a jednu docentku (jakkoli u Kováře a Budila byl jejich akademický kapitál poškozen plagiátorskými aférami). Vlastimil Vondruška vyrovnává deficit akademického kapitálu (způsobený částečně manažerským úspěchem v oboru před listopadem 1989) komerčním úspěchem svých knih.

V odborných východiscích, politických postojích, roli při formulování deklinistického diskurzu i konkrétních akcentech v jeho rámci se jednotliví autoři často výrazně liší. Schematicky můžeme především říci, že první čtyři autoři mají přes všechnu kritičnost mnohem blíže k politickému establishmentu (zejména jeho pravicové části) a mají patrnou ambici jej ovlivnit. Budil a Vondruška formulují svou kritiku často mnohem ostřeji, což souvisí s tím, že se spíše staví do role vyzvatelů politického establishmentu: Budil jako politik opoziční a pravicově populistické Trikolóry, Vondruška jako osamocený populistický intelektuál propojující (např. ve svém románu *Kronika zániku Evropy 1984–2054*) znechucení z dekadentních trendů současného Západu se znechucením z polistopadového vývoje v ČR.¹³ Patrně nejotevřenější liberálním postojům je z uvedených autorů egyptolog Miroslav Bárta, který v době uprchlické krize podepsal prohlášení *Vědci proti strachu a lhostejnosti*, což je postoj zejména u Budila či Vondrušky těžko představitelný. Autoři se liší také ve významu, který hraje deklinistický diskurz v jejich veřejném vystupování; zatímco u Bárty, Kováře, Budila a Vondrušky se jednalo v dané dekádě o klíčové téma, s kterým je jejich veřejné vystupování spojováno, Šedivý a Koldinská napsali k danému tématu pouze několik příspěvků (jakkoli dle mého názoru pro rekonstrukci tohoto diskurzu klíčových) a jádro jejich veřejného vystupování bylo spojeno spíše s jinými tématy.

¹³ VLASTIMIL VONDRUŠKA, *Kronika zániku Evropy (1984–2054)*, Praha 2019; srov. K. ŠIMA, *Češi proti elitám a všemu, co je jim cizí. Mezikulturní komunikace v populistické teorii Vlastimila Vondrušky*, s. 97–119; S. SEGI, *Nekorektní literatura*.

Co je v úpadku? Civilizace, sociální stát a demokracie

Civilizace je pro deklinisty do značné míry samozřejmý pojem. Jakkoli si musejí být vzájemně srozumitelné, aby je šlo zvnějšku nahlédnout, klíčová je jejich odlišnost, jasné a zásadní rozdělení lidstva. Civilizace je nejen chápána jako homogenní celek, ale také je zachycena ve vývojové dynamice. Úpadek proto může těžko znamenat překvapení, je nutnou fází v civilizačním vývoji. Když tedy říkáme civilizace, říkáme v důsledku úpadek.

Pro Miroslava Bártu je civilizace jednotkou analýzy, podléhající zákonům. Autorem nejvíc zdůrazňovaným (a z jeho „sedmi zákonů“ také tím, který nejméně připomíná tautologii nebo truismus) zákonem je ten, který pojmenoval po Hérakleitovi: to, co civilizace přivedlo na vrchol, začne v určitém bodě způsobovat jejich úpadek a pád. V částečné analogii ke starověkému Egyptu, který tvoří základ jeho expertizy, mluví o roli byrokracie, která napřed zvýšila organizační kapacity státu, ale v určitém bodě je naopak začala oslabovat a podlamovat. S tím souvisí obecnější téma komplexity, stále složitějších norem, které ztrácejí srozumitelnost a tím i legitimitu, stejně jako možnost být základem pro akceschopnou společnost. Symbolem i materiálním elementem toho, jak je společnost svým dosavadním vývojem tažena k úpadku, jsou pro Bártu „mandatorní výdaje“, které svou povahou znemožňují dynamiku, rozhodování a změnu.

Tato východiska vedou k tomu, že Bárta kritizuje dvě klíčové instituce současnosti, které pro něj ztělesňují nehybnost a nerozhodnost politiky: sociální stát a demokracii. Pro standardní kritiku sociálního státu mobilizuje Bárta historickou znalost: „Existence minulých států a civilizací nás zásadním způsobem informují o tom, jaké cesty vývoje moderních států a civilizací je možné očekávat do budoucna, a případně mohou sloužit i jako vodítko pro to, jak filozofii současné koncepce evropského státu vzniklou v 19. století modifikovat podle současných možností států a jejich potřeb... potřeba znovu definovat koncepci moderního státu 21. století a hlavních aspektů, které moderní stát má do budoucna zajišťovat. Dlouhodobé trendy ukazují, že to bohužel nebudou například ani důchody, ani neomezená zdravotní péče. A paradoxně by například zrušení povinnosti zajišťovat důchody (při zrušení povinných důchodových plateb) bylo velmi prospěšné pro růst jedince a resuscitaci role rodiny (zejména při péči o starší členy tak, jak tomu bylo 99 procent doby trvání

lidstva) a v konečném důsledku by porodnost populace byla v mnohem lepším stavu než při jakémkoli systému finančních podpor a motivací.¹⁴

Analogickou pochybnost vyslovuje Bárta o zastupitelské demokracii. Zde v podstatě opakuje názory biologa Stanislava Komárka a některých pravicových politiků a blogerů (Miroslav Macek aj.): „Zásadní otázkou, která je ostatně již mnoha odborníky diskutována a zkoumána, je ta, zda se ke směřování státu prostřednictvím voleb mají právo vyslovovat všichni, nebo zejména ti, co pro něj také něco dělají (tedy např. platí nebo prokazatelně platili daně)?“¹⁵

Skepsa vůči demokracii je kombinována s důrazem na roli silných osobností. V rozsáhlém sborníku, který tématu věnovali, se editoři Miroslav Bárta a Martin Kovář vyjádřili jen vcelku pythicky: „silné osobnosti měly na dějiny větší vliv, než se odpůrci tohoto názoru, tohoto chápání dějin, domnívali a domnívají“.¹⁶ Ve veřejných vystoupeních a knize *Šedm zákonů* je ale Bárta otevřenější, byť ne nutně konkrétnější: „Zatímco máme kilometry zákonů, často nám chybí nezpochybnitelná autorita, která by nám pomáhala nejen aplikovat právo, ale zároveň udržovat ve společnosti smysl... žijeme v době bezmezných nároků a křičení po právech, které představuje i velice vítanou ekonomickou aktivitu, málokdo se odváží křičet po vykonávání našich povinností. Kdo normální by chtěl být mediálně lynčován a následně exkomunikován, že?“¹⁷

Podobné názory formuluje Ivo Budil, i podle něj je autorita menšiny, tedy elity, nevyhnutelná: „Úspěšná civilizace disponuje tvořivou a energickou menšinou, která je schopna pružně reagovat a adaptovat se na různé náročné historické výzvy. Jestliže civilizace není schopna takovou menšinu vychovat, začne stagnovat a upadat.“¹⁸ Dokonce i Vlastimil Vondruška, který se profiluje jako nejlidovější z deklinistických intelek-

14 MIROSLAV BÁRTA, *Kolaps a regenerace: pokračující cesty minulých civilizací*, in: Týž, Martin Kovář a kol., *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*, Praha 2015, s. 40.

15 M. BÁRTA, *Kolaps a regenerace: pokračující cesty minulých civilizací*, s. 42.

16 MIROSLAV BÁRTA, MARTIN KOVÁŘ, *Úvodní slovo*, in Týž a kol., *Lidé a dějiny*, Praha 2017, zde s. 20.

17 MIROSLAV BÁRTA, *Šedm zákonů: Jak se civilizace rodí, rostou a upadají*, Praha 2021, s. 132–133.

18 IVO BUDIL, *Mohli jsme být Rakousko, jsme periferie Západu. Tihle za to můžou. Ale už mají problémy. Velká šance, připravte se*, Parlamentní listy, 1. 6. 2020, <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/Profesor-Ivo-Budil-Mohli-jsme-byt-Rakousko-jsme-periferie-Zapadu-Tihle-za-to-muzou-Ale-uz-maji-problemy-Velka-sance-pripravte-se-625764> (náhled 25. 5. 2023).

tuálů, pokládá existenci elit za nutnou, za důsledek „přirozené dělby rolí“¹⁹

Kritika elit ze strany deklinistických historiků tak není principiálním antielitářstvím. Vychází naopak z představy o silné roli elit, ty by podle některých mluvčích měly dokonce poskytnout „nezpochybnitelnou autoritu“. Současné elity jsou kritizovány proto, že podobným nárokům nejsou schopny dostát.

Co je v úpadku? Národ a Evropská unie

V názoru na Evropskou unii a roli České republiky v ní se deklinističtí autoři patrně nejvíce liší mezi sebou – ne tolik v diagnóze (tam jde především o akcenty), ale především v terapii. Prvky úpadku nacházejí v Evropské unii všichni citovaní autoři. Bárta a Kovář nicméně doufají v reformu, Budil a Vondruška v ní již nevěří a chtějí revoluci, respektive odchod a rozpad unie.

To souvisí s odlišným důrazem na národ a národní suverenitu. Pro Vondrušku a Budila jsou určujícími hodnotami. Slovy Vondrušky: „Je naší povinností chránit tuhle zem, chránit odkaz našich předků. Proboha, přece nemůžete zahodit tisíc let toho, co naši předkové dělali, pro co umírali, vždyť oni tady vybudovali spoustu věcí a my žijeme těmi kulturními modely, které oni tady vybudovali...“²⁰ Proto je také pro Vondrušku nepřijatelné „žalování“ Pirátů na Babiše k institucím Evropské unie a neváhá srovnat Babiše s Janem Husem. Jak připomíná Stefan Segi, tato jeho kritika je paralelní k úvaze v autorově sérii historických románů *Husitská epopej* o tom, že se středověcí Češi „své záležitosti snažili vyřídit sami mezi sebou. Válčili mezi sebou, drancovali vesnice a hrady, upalovali své nepřátele, ale ani jedna strana nechodila žalovat do ciziny. (...) Naši předkové měli ještě krev skutečných bojovníků. Byli kdykoli připraveni okrvavět si hlavy, ale před cizáky vždy hájili velikost a slávu Českého království. Byli Čechy, a to něco znamenalo!“²¹

Budil vnímá především závislé postavení Česka vůči EU a zdůrazňuje, že „problém České republiky spočívá v tom, že mocenské jádro

¹⁹ VLASTIMIL VONDRUŠKA, *Epištoly o elitách a lidu*, Praha 2018, s. 8.

²⁰ VLASTIMIL VONDRUŠKA, *Dějiny se stále opakují*, Rádio Impuls, 22. 1. 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=S2SQIlgxP80> (náhled 25. 5. 2023).

²¹ Citováno podle S. SEGI, *Nekorektní literatura*, s. 95.

Evropské unie má zájem na tom, udržovat ji v polokoloniálním či periferním postavení, k čemuž slouží liberálně levicové a aktivistické politické strany, mainstreamová média a akademické kruhy. Jakýkoliv náznak lidového vůdce, který by české společnosti umožnil plně využít její potenciál, tedy musí být zničen či diskreditován.²² V této imaginaci splývá domácí a zahraniční politika, právě tak jako politika a vzdělávací oblast, respektive kultura: i „akademické kruhy“ lze vnímat jako zahraniční agenty udržující vlastní zemi v podřadném postavení. Záchranu národu by mohl poskytnout jedině silný vůdce, nicméně unie i její domácí spolupracovníci právě jeho nástupu cíleně předcházejí. To zároveň souvisí s podřadností, úpadkem Evropské unie: „EU? Nemocný muž na periferii Asie inkasuje třetinu světových sociálních dávek... Byli jsme před unií, budeme i po ní... Historická zkušenost nás dostatečně poučila o tom, že obdobné disfunkční celky nemají dlouhou životnost. Konec se blíží. Opuštění Evropské unie tak bude pravděpodobně součástí rozsáhlejší vlny emancipace evropských národních států.“²³

Tato představa spojuje naděje s politickým vítězstvím antiunijních nacionalistů. Je pozoruhodné, že své naděje s úspěchem těchto politických sil spojují i umírněnější deklinisté jako Martin Kovář. Nikoli ale s jejich převládnutím, nýbrž s dostatečnou silou, v důsledku které se od ní poučí unijní establishment: „Nyní se zdá, že by Evropská unie... mohla dostat druhou šanci na ‚probuzení v pravý čas‘. Oním ‚budičkem‘ může být, do jisté míry paradoxně, právě úspěch Salviniho, Orbána, Le Penové a dalších ‚extremistů‘ (jen pro připomenutí – řeč je o italském ministrovi vnitra a nejoblíbenějším politikovi v zemi, o dlouholetém předsedovi maďarské vlády a o političce, jež získala v druhém kole prezidentských voleb ve Francii více než třetinu hlasů). Pokud jejich strany v EP opravdu vytvoří tak silnou frakci, že ji evropský establishment bude muset začít brát vážně, mohl by být z toho plynoucí ‚šok‘, svým způsobem,

²² Ivo T. Budil v rozhovoru VÁCLAV FIALA, *Jakýkoliv lidový vůdce české společnosti musí být zničen. EU to nepřipustí. Profesor Ivo Budil o širších rozměrech dnešní krize*, Parlamentní listy, 26. 10. 2020, <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/Jakykoliv-lidovy-vudce-ceske-spolecnosti-musi-byt-znicen-EU-to-nepripusti-Professor-Ivo-Budil-o-sirsich-rozmerech-dnesni-krize-641718> (náhled 25. 5. 2023).

²³ Ivo T. Budil v rozhovoru TÝŽ, *EU? Nemocný muž na periferii Asie inkasuje třetinu světových sociálních dávek*, Parlamentní listy, 24. 10. 2020, <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/nazory-a-petice/Ivo-Budil-EU-Nemocny-muz-na-periferii-Asie-inkasuje-tretinu-svetovych-socialnich-davek-638163> (náhled 25. 5. 2023).

tím nejlepším, co by Evropskou unii mohlo potkat.“²⁴ Tato preferovaná léčba souvisí s vážností situace, kterou Kovář diagnostikuje – podle něj platí, že „jak ukázal příklad Francie, tak některé evropské země jsou bez přehánění těhotné občanskou válkou“.²⁵

Evropská unie je deklinisty vnímána jako příliš zbyrokratizovaná a regulovaná, neadekvátní k reakci na zásadní civilizační výzvy. I Miroslav Bárta, který při několika příležitostech zdůraznil svůj pozitivní vztah k evropské integraci,²⁶ spojil tento pozitivní pohled nejen s kritikou konkrétní podoby EU, ale také s jednoznačnou preferencí americké (respektive „anglosaské“) mentality vůči evropské: „...role ekonomických elit [je] u nás odlišná od anglosaského prostředí a jeho pohledu na svět. U nás a obecně v Evropě se jakoby ani neslušelo, aby představitelé finančně nejúspěšnějších korporací a firem vystupovali na veřejnosti se svým viděním světa a svými filantropickými plány, pokud nějaké mají... I proto je Amerika Amerikou a Evropa Evropou. V Americe je jedním ze základních práv každého člověka hledání štěstí, v Evropě vše glajchšaltujeme záplavou zákonů a norem, které nakonec ‚vyrobí‘ euroobčana a světlé zítřky. A také nás přesně v duchu Hérakleitova zákona nakonec zahubí.“²⁷

Co je v úpadku? Armáda a maskulinita

Civilizační úpadek se projevuje ve vztahu k armádě, která se zároveň v kontextu nestability stává klíčovou institucí. To demonstruje Miroslav Bárta na roli armády během arabského jara v Egyptě, která je pro něj „klasická ukázka toho, že silná armáda může v nouzi plnit výrazně

²⁴ MARTIN KOVÁŘ, *Šok z úspěchu populistů v eurovolbách může být pro EU kýženým budíčkem*, Info.cz, 14. 5. 2019, <https://www.info.cz/nazory/kovar-sok-z-uspechu-populistu-v-eurovolbach-muze-byt-pro-eu-kyzenym-budickem> (náhled 24. 5. 2023).

²⁵ Martin Kovář v MARTINA KOCIÁNOVÁ, *Martin Kovář 1. díl: Některé evropské země jsou těhotné občanskou válkou*, Kupředu do minulosti, 4. 6. 2021.

²⁶ Miroslav Bárta v MARTINA KOCIÁNOVÁ, *Elity již ztratily v očích občanů legitimitu a polarizace společnosti je jedním ze symptomů blížící se kolapsu*, Kupředu do minulosti, 25. 2. 2019, <https://www.miroslavbarta.cz/1/elity-jiz-ztratily-v-ocich-obcanu-legitimitu-a-polarizace-spolecnosti-je-jednim-ze-symptomu-blizici-se-kolapsu> (náhled 24. 5. 2023).

²⁷ M. BÁRTA, *Sedm zákonů*, s. 182.

stabilizační roli“.²⁸ V tomto kontextu (který bychom v souvislosti s reálnou podobou oné stabilizace mohli pokládat i za cynický) Bárta opakovaně skandalizuje malý počet vojáků v české armádě a pracovní právní překážky, které brání jejich plnému nasazení.²⁹ Ivan Šedivý a Marie Koldinská popisují hlubší kulturní zdroje problému armády: „Na počátku tohoto procesu jsou Formanovy *Vlasy*, na jeho konci zjištění, že již ani ve společnosti nacházející se v permanentním ohrožení nemají její občané vůli bojovat... válka již není zmiňovanou ‚alternativní existencí‘, ale je stále více vytlačována z kolektivního vědomí společnosti.“³⁰

Formanovy *Vlasy* jsou *pars pro toto*. Změna vztahu k armádě má hlubší civilizační zdroje, které autor a autorka charakterizují takto: „Nemůžeme si být ani zdaleka jisti, zda v našem vztahu k armádě, válkám a válčení jsme na tom lépe než předchozí historické kultury. V každém případě jsme na tom jinak; afghánská katastrofa je nejnovějším důkazem toho, že současná euroatlantická civilizace není ochotna bojovat bez vyhlídek na snadné vítězství. Příčina tohoto stavu jistě nebude jediná, ale určitě ji lze hledat alespoň zčásti v krizi maskulinity, jednom ze zřetelných rysů charakterizujících velmi výrazně celospolečenský diskurz převládající v současnosti v euroamerickém prostoru (Komárek 2012). Ještě nikdy v dějinách nebyly ‚samčí‘ vzorce chování tendující k aktivitě, sebeprosazování a v konečném důsledku i k ozbrojené agresi tak ostře odsuzovány a v konečném důsledku i sankcionovány jako dnes – a to počínaje výchovou dětí v duchu genderové korektnosti a konče úzkostlivou snahou o vstřícné a politicky korektní chování k jiným kulturám a civilizacím, povýtce pak k těm, jejichž příslušníci se jakýmkoli ohledy vůči euroatlantickému kulturnímu okruhu ani v nejmenším nezatěžují. Zůstává otázkou, zda za tento postoj v budoucnu draze nezaplatíme.“³¹

Úpadek je tak jasně spojen jak s konkrétními politickými názory a přístupy (přehnané „ohledy“ vůči „jiným kulturám a civilizacím“), tak s dlouhodobými civilizačními vzorci (zejména krize maskulinity). Biolo-

²⁸ MIROSLAV BÁRTA, *Makrohistorie a přerušované rovnováhy*, in: Týž, Martin Kovář, Otakar Foltýn, *Povaha změny. Bezpečnost, rizika a stav dnešní civilizace*, Praha 2015, s. 24.

²⁹ M. BÁRTA, *Makrohistorie a přerušované rovnováhy*, s. 32; srov. M. BÁRTA, *Sedm zákonů*, s. 83–84.

³⁰ IVAN ŠEDIVÝ, MARIE KOLDINSKÁ, *Dějiny válek a válečnictví. Válčí lidé lépe než šimpanzi?*, in: Miroslav Bárta, Martin Kovář, *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha 2013, s. 467.

³¹ I. ŠEDIVÝ, M. KOLDINSKÁ, *Dějiny válek a válečnictví*, s. 467–468.

gicky pojmenované „samčí vzorce“ zahrnující i „ozbrojenou agresi“ jsou rehabilitovány v kontextu alternativních civilizací, které jsou představeny jako hrozba.

Co je v úpadku? Vzdělanost a historiografie

Součástí úpadku je pád klasické vzdělanosti. Vondruška tento úpadek působivě zpodobňuje ve svém románu, když ukazuje návrat svého hrdiny na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy kontrolovanou politicky korektními spolky studentů i aktualizací a deformujícími adaptacemi klasických uměleckých děl.³² Lidé, kteří jsou produktem současné nevzdělanosti, pak mají podle Ivo Budila obrovskou moc: „Ti, kdo dnes nastolují ideologickou agendu, o žádné ponaučení, nebo vlastní obohacení nestojí. Považují se za dokonalé, za jediné nositele pravdy, lásky a dobra. V zásadě nikdy neprošli žádnou skutečnou zkouškou, kde by museli čelit protivníkovi, který by je ještě před sto, sto padesáti lety vykázal jako nedovzdělané amatéry zpátky do školních lavic.“³³ Podle Bárty je problém i v samotném systému vzdělávání: „Svět je stále složitější a my studium na školách, které je klíčové právě pro poznávání světa, neustále zjednodušujeme a usnadňujeme místo toho, aby bylo v souladu s tím, jak se svět mění.“³⁴

Součástí problému se stává i disciplína, k níž se většina autorů hlásí a která měla poskytnout pevný základ pro kritiku společnosti: samotná historiografie. To nejvýrazněji artikuloval Ivan Šedivý v článku k debatě o výročí Michala Pullmanna k minulému režimu v létě 2020. Spor pro něj byl pouze odrazovým můstkem k obecnějším problémům a trendům, které pokládal za podstatnější. Zatímco spor o paměť komunismu je místní záležitost, globální relevanci mají proměny disciplíny, které souvisejí se sociální změnou charakteristickou pro celou západní civilizaci: „Celá progresivní koncepce podoby historiografie má přitom silnou souvztažnost se současným společenským pohybem ve světě a u nás. Pojmy

³² Viz S. SEGI, *Nekorektní literatura*, s. 93.

³³ Ivo Budil v MARTINA KOCIÁNOVÁ, *Máme být spaseni multikulturalismem, ultraliberalní výchovou a jako spasené bytosti už nemáme mít požadavky ani svobodu*, Rádio Universum, 2. 2. 2021, <https://www.radiouniversum.cz/budil-ivo-2d-mame-byt-spaseni-multikulturalismem-ultraliberalni-vychovou-a-jako-spasene-bytosti-uz-nemame-mit-pozadavky-ani-svobodu/> (náhled 21. 4. 2023).

³⁴ M. BÁRTA, *Sedm zákonů*, s. 89.

a koncepty jako gender, tělo a tělesnost, menšiny a okrajové skupiny, postkolonialismus, environmentalismus (sic!) a mnohé další, to jsou molotovovy koktaily 21. století (sic), progresivní revoluce, které nyní čelíme. Historici progresivního proudu jsou si této skutečnosti dobře vědomi.³⁵

Ivan Šedivý tu vedle sebe staví řadu odlišných přístupů, jejichž společně jmenovatele tvoří jednak údajná politická funkce, jednak to, že jsou alternativou klasického pojetí historiografie, pro které je podle něj charakteristické především privilegované pojetí politických dějin, jistá jednoznačnost vyznění a také společenská role historiografie: vyprávění kolektivně sdíleného příběhu. Historie si v době, kdy „jsme svědky každodenní esenciální koroze naší civilizace“, má raději „znovu sednout k táborovému ohni a začít vyprávět“.³⁶ Šedivý zopakoval pohled celé řady pravicových kritiků Západu ze střední a východní Evropy: právě to, co bylo donedávna chápáno jako nevýhoda našeho regionu, nedostatečné dohnání Západu, nacionalismus a posedlost vlastními dějinami, se mělo stát zdrojem naděje a komparativní výhody: „Myšlenka ‚návratů vyprávění‘ má stále šanci uspět právě především ve střední Evropě, kde míra historismu je oproti jiným regionům stále poměrně vysoká, možná až poněkud chorobně... V globálním měřítku již podle mého proces proměny historiografie a z něj vyplývající vzájemné podpory politické a intelektuální levice zašel tak daleko, že jeho reverzibilita je jen obtížně představitelná. Sílu přesvědčivosti, kterou kdysi sehrávala historiografie i humanitní obory jako celek, jejich identifikační a terapeutický potenciál, bude tedy s největší pravděpodobností, pokud se odmítáme jednoho dne probudit ve světě, který nechceme, nutné suplovat jinde a jinak.“³⁷

Co jsou záruky poznání? Lidská přirozenost a zákony dějin

Historici ve svých promluvách intervenují do společenské debaty, přičemž uplatňují autoritativní hlas k tématům, v nichž podle konvenční představy o svém oboru i podle svého vykazatelného vzdělání a kompetence nejsou experty. Jak jsme už viděli, vyjadřují se k volbám, sociál-

³⁵ IVAN ŠEDIVÝ, „Levicová fakulta“. „Levicová historie“. *Kam s nimi?*, Echo 24, 30. 7. 2020, <https://echo24.cz/a/S6mSK/levicova-fakulta-levicova-historie-kam-s-nimi> (náhled 21. 4. 2023).

³⁶ I. ŠEDIVÝ, „Levicová fakulta“. „Levicová historie“. *Kam s nimi?*

³⁷ I. ŠEDIVÝ, „Levicová fakulta“. „Levicová historie“. *Kam s nimi?*

nímu státu, demokracii a EU i krizi maskulinity, a to bez toho, aby brali příliš v potaz poznatky společenských věd nebo se angažovali v dialogu s nimi. Co je epistemologickým základem pro jistotu, s níž vstupují do veřejné debaty?

Základním zdrojem jistoty se stává relativně snadná zobecnitelnost a převoditelnost historického poznání. Zdroje tohoto přesvědčení lze v diskurzu deklinistických historiků vysledovat dva: jednak je to představa o neměnné lidské přirozenosti, jednak představa o analogické dynamice civilizačních cyklů, kterou lze nahlédnout a formulovat na jejím základě dějinné zákony.

Pokud jde o lidskou přirozenost, odkazuje k ní ze sledovaných autorů zejména Vlastimil Vondruška. Věren své roli lidového intelektuála, nezatěžuje se přílišným rozlišováním, dějiny jsou pro něj jedna entita, o níž lze zformulovat pádné poučení uvozené slovy „Tak to prostě v dějinách je“, případně poučit „jak to v dějinách bývá“.³⁸ Homogenita dějin je přitom zakotvena v homogenizující antropologii: „historie... jsou především... příběhy lidí, kteří byli stejní jako my, prožívali své lásky, úspěchy, neúspěchy...“³⁹ Jestliže se neměnili lidé, neměnilo se ani to, oč v dějinách šlo, a v důsledku jsou nám dějiny plně přístupné – a naopak, poučení z dějin našich předků je plně přenosné na naše životy a může o nich rozhodovat. Jak ukazuje literární vědec Stefan Segi, v duchu této prezenti-stické antropologie jsou psány Vondruškovy historické detektivky i jeho dystopie *Kronika zániku Evropy*.⁴⁰

Pro nás je ovšem ještě důležitější, že u Vondrušky z této antropologie plyne také jednoznačnost a autoritativnost poučení, které mají dokonce formát zákonů, i když Vondruška tyto zákony ve své publicistice spíše nespecifikuje. O to větší pádnost mají pro konkrétní rozhodování: „...všichni byli nadšeni pro to, abychom uprchlíky přijímali, jenomže historie má určité zákonitosti, a pokud ji studujete, tak tyto zákonitosti znáte. Takže i když se vám něco může líbit nebo nelíbit, tak současně

³⁸ NAB, *Spisovatel Vondruška: Opravdu demokracie? Jsou nám předkládány již hotové názory. A kdo má jiný...*, Parlamentní listy, 8. 2. 2020, <https://www.parlamentni-listy.cz/arena/monitor/Spisovatel-Vondruska-Opravdu-demokracie-Jsou-nam-predkladany-jiz-hotove-nazory-A-kdo-ma-jiny-612877> (náhled 21. 4. 2023); V. VONDRUŠKA, *Epištoly o lidu a elitách*.

³⁹ V. VONDRUŠKA, *Dějiny se stále opakují*.

⁴⁰ S. SEGI, *Nekorektní literatura*.

cítím jako povinnost zvednout prst a říct ‚ale pozor, zkušenost historie je taková!‘.⁴¹

Intelektuálně bezesporu ambicióznější ve formulaci zákonitostí dějin je Miroslav Bárta, který formuloval sedm zákonů vývoje civilizací a postupně je zpopularizoval v četných mediálních vystoupeních, napsal o nich knihu a stal se s nimi protagonistou filmu. Shrnuty a zba-veny autorovy objevitelské rétoriky, říkají tyto zákony v zásadě toto: 1) všechny civilizace mají začátek a konec, obvykle spojené s konfliktem; 2) k zásadním změnám dochází náhle, skokově; 3) co civilizace přivede na vrchol, obvykle také způsobí jejich krizi; 4) každá společnost je založena na sdílených hodnotách; a 5) potřebuje funkční společenskou smlouvu, pro jejíž legitimitu je klíčová kvalita elity; 6) všechny civilizace jsou determinovány technologiemi a ke svému rozvoji potřebují levné zdroje energie; 7) o jejich úspěšnosti rozhoduje schopnost adaptace na přírodní prostředí.⁴²

Při aplikaci svých zákonů na naši vlastní civilizaci je Bárta kontraktorní. Někdy zdůrazňuje naprostou platnost zákonů: „Při srovnávání dlouhých časových řad a jednotlivých civilizací se ukázalo sedm zákonů, které popisují příčiny vzestupu i pádu civilizací a mechanismus těchto změn. Dají se najít ve všech známých společnostech a není důvod se domnívat, že my budeme výjimkou.“⁴³ V jiných kontextech ale Bárta naopak klade důraz na naši výjimečnost, která v zásadě spočívá ve schopnosti nechat se poučit: „Poprvé v historii víme, k čemu můžeme směřovat, a proto bychom mohli naše ztráty minimalizovat... Jsme přece jen oproti předcházejícím civilizacím v něčem jiní. Dosáhli jsme takové míry poznání o fungování světa, která nemá v historii obdoby.“⁴⁴ Historické poznání, jehož kondenzátem jsou Bártovy zákony vývoje civilizací, je zároveň tím, co nám dává potenciál dějiny ovládnout nebo přinejmen-

⁴¹ V. VONDRUŠKA, *Dějiny se stále opakují*.

⁴² M. BÁRTA, *Sedm zákonů*.

⁴³ Miroslav Bárta v IVANA FARYOVÁ, *Poprvé v historii můžeme čelit kolapsu civilizace, říká egyptolog Bárta*, iDnes, 29. 12. 2019, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/100-let-ceske-egyptologie-egypt-profesor-miroslav-barta-univerzita-karlova-civilizace.A191227_185713_domaci_pmk (náhled 21. 4. 2023).

⁴⁴ Miroslav Bárta v IVANA FARYOVÁ, *Egyptolog Bárta: Věčný růst civilizace je mýtus, krizi ale můžeme oddálit*, iDnes, 4. 7. 2021, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/miroslav-barta-egyptolog-civilizace-zakony-spolecnost.A210701_144108_domaci_pmk (náhled 21. 4. 2023).

ším zvládnout a z plné platnosti daných zákonů se vymanit, nebo jejich dopady alespoň změkčit.

Tyto záruky poznání mají tři implikace, které jsou poněkud kontraintuitivní ve vztahu k tomu, co bychom od vstupů historiografie do veřejného prostoru očekávali:

Na prvním místě to je zjednodušení. Místo komplikování obrazu skutečnosti nás má vědecké poznání přivádět k jasným a přímočarým závěrům, které jsou založené na jednoduchém obrazu minulosti.

Na druhém místě to je jistota a autorita, v protikladu k rozpadu autority a orientace, vnímané autory jako klíčová charakteristika a diagnóza doby. Díky svému jednoznačnému poznání minulosti mohou námi analyzovaní autoři vynášet suverénní soudy o přítomnosti.

Epistemologickou zárukou této jistoty je třetí implikace: homogenita historického času a vzájemná převoditelnost historických dějů. Tento přístup je přitom kontradiktorní vůči základním východiskům moderní historiografie, jmenovitě vůči pojmu epochy a její odlišnosti, nepřevoditelnosti na pojmy a hodnoty jiné epochy. Tento přístup, formulovaný tak konzervativním historikem, jako byl Leopold von Ranke, dělá z historiografie svého druhu multikulturalismus v čase. Představa o homogenním čase, ve kterém se odehrávají stále stejné děje odvozené od dekuluralizované lidské přirozenosti, je antitezí historického přístupu. Představa vývojových zákonů se zdá historičtější, akcentuje změnu. Jenže pokud je tato změna uniformní pro všechny civilizace v minulosti, přítomnosti i budoucnosti, pak jde opět o pohled, který zplošťuje historický čas a rekonstruuje dějiny jako dění převoditelné na několik společných jmenovatelů.

Místo závěru: zvýznamnění, nebo marginalizace historické perspektivy?

Ač tato esej ukázala především mnoho předvídatelného, obě její části zároveň došly k něčemu, co bylo alespoň pro mě překvapením. Za prvé, historici a autoři označovaní ve veřejném prostoru jako historici přicházejí s autoritativně formulovanými závěry, jež opírají o autoritu vycházející ze znalosti minulosti, obsahově ale nepřidávají k deklinistickým diskurzům žádný podstatný vklad. Většinu diagnóz i terapií, které nabízejí, už před nimi formulovali jiní autoři (zejména ekonomové a biologové),

a to vesměs výmluvněji.⁴⁵ A za druhé, a patrně ještě překvapivěji, autoři evokují přesvědčivost svých argumentů odkazem k takovému pojetí historického času, které potlačuje jeho historicitu a proti obrazu historických proměn staví představu dějin jako opakování stále stejného. Činí se tak s ambicí dát historii význam – prý v ní nalezneme klíč k poznání dneška. Výsledkem ale ve skutečnosti je nadbytečnost historie – kdo by ji potřeboval, pokud neříká nic odlišného od analýzy přítomnosti? Tato nadbytečnost je pak prakticky demonstrována předchozím bodem.

Výrazný vstup historiků (nebo mluvčích rozeznávaných jako historikové) do veřejného prostoru tak byl paradoxně spojen s marginalizací historického pohledu. Z tohoto hlediska by nemělo být překvapivé, že pro Ivana Šedivého jsou soudobé trendy v historiografii objektem politického strachu a intelektuálního pohrdání, „Molotovovými koktejly“ v rukou jeho politických nepřátel. Přístup deklinistických historiků je totiž v rozporu nejen se soudobými proudy v historiografii, ale s kritikou historiografií jako celkem. Jestliže autoři tak protikladní jako Paul Veyne nebo E. P. Thompson ukazují, jak problematický je v historiografii být i jen obecný pojem,⁴⁶ snaha naprojektovat do celých dějin lidstva konzervativní pojetí lidské přirozenosti nebo konzervativní politické názory skryté za „zákony“ vývoje civilizací znamená mnohem závažnější popření historicity. Jde také o projekt, který je sice konzervativní na povrchní úrovni ideologických obsahů, ale zároveň je fundamentálně antikonzervativní na hlubší úrovni formy: zneuznává minulost v její odlišnosti od přítomnosti. V důsledku toho máří jak intelektuální projekt historiografie jako disciplíny rekonstruuující tuto odlišnost, tak normativní projekt konzervativismu jako úcty vůči této minulosti.

Jaký je vztah této budoucnostně zaměřené historie s kolektivní pamětí? Jak víme, v běžné situaci platí, že kolektivní paměť funguje jako zdroj poptávky po historickém poznání, to je ale zároveň vzhledem ke svým kritickým metodám s kolektivní pamětí v neustálém napětí.⁴⁷ V případě historiků soustavně propojujících obrazy minulosti s přítomností a budoucností mizí distance nejen mezi těmito vrstvami časovosti, ale také

⁴⁵ Srovnejme barvitost esejí Stanislava Komárka se suchopárným stylem většiny námi diskutovaných autorů.

⁴⁶ PAUL VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010; E. P. THOMPSON, *The Poverty of Theory or an Orrery of Errors*, London 1978.

⁴⁷ Pro hutné shrnutí tohoto vztahu viz PAVEL BARŠA, *Paměť národa a vědění historie*, in: Martina Poliaková, Jakub Raška, Václav Smyčka, *Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin*, Praha 2014, s. 38–47.

mezi laickým a nekritickým poznáním reprezentovaným pamětí a kritickým poznáním reprezentovaným historií. Změt evokovaných postřehů bychom snad mohli označit jako jakousi paměť minulobudoucnosti. Historik ji už ovšem v tomto případě nedekonstruuje a nenahrazuje poznáním založeným na kritických metodách. Stává se naopak jejím spoluproducentem, svou roli kritického historika nekontrolovaně propojuje s rolí nekritického „pamětníka“ a často také „proroka“ ve weberovském smyslu.

Pokud někdo analyzuje ideologii, která mu je cizí, měl by se cíleně zaměřit na „moment pravdy“, který tato ideologie obsahuje. V případě deklinistických historiků se domnívám, že tento moment není ani v receptech, které představují (a které jsou vesměs přejaté), ani v diagnózách, které s objevitelským patosem prezentují jako „zákony dějin“, ač se vesměs jedná buď o truismy a tautologie, nebo o spekulace. Není už vůbec v jejich nabubřelé a prezentistické epistemologii. Domnívám se, že je jinde: v evokování pocitu, že budoucnost je otevřená a „je možné skoro všechno“. Tento důraz, který jsem podtrhl v úvodním mottu, jde podle mého názoru proti epistemologickým předpokladům deklinistů, neguje nejen liberálně optimistický pohled na dějiny, ale i představu, že můžeme objevit jednoduchý klíč k historii, ať už jí bude představa pokroku, vize neměnné lidské přirozenosti, nebo se bude jednat o komparativně odvozené zákony vývoje civilizací. Je to právě citlivost k tomu, že „anything can happen“ (abychom přešli od citování profesora kompromitovaného plagiátorským skandálem k citování brněnského židovského rodáka a anarchistického myslitele z třetího motta této eseje), co nás vede k historickému myšlení. Údiv nad tím, že „ještě v roce 2023 je něco možné“ (abychom se vrátili k německému marxistovi a autorovi druhého motta) je nejen nefilozofický, ale také – a možná především – nehistorický.